
Euroatlantsko tržište naoružanja i vojne opreme – realnost ili tek puka želja?

LIDIJA ČEHULIĆ*

Sažetak

Uspostava zajedničkog euroatlantskog tržišta naoružanja i kompatibilne vojne industrije oduvijek je bila 'vruća tema' za odnose unutar Sjevernoatlantskog saveza. Povijest Alijanse pokazala je da unatoč svim geopolitičkim promjenama na međunarodnoj sceni, razmiricama i krizama unutar Saveza, sve naglašenijem procesu globalizacije i znanstveno-tehnološkog napretka, pa čak i radikalnim reformama same strukture i ciljeva Alijanse, njezinom personalu te potrebnoj opremi i naoružanju, formiranju zajedničkog euroatlantskog tržišta naoružanja i opreme, ostaje i dalje problem oko kojeg u velikoj mjeri dolaze do izražaja različita stajališta Sjedinjenih Američkih Država i njihovih europskih saveznika.

Ključne riječi: euroatlantsko tržište naoružanja, vojna oprema, SAD, zapadni saveznici, globalizacija, kriza odnosa

Pitanju naoružanja, razvoja vojne industrije te razmjene potrebnih informacija, materijala i opreme na sigurnosno-obavještajnom planu oduvijek se pridavala posebna pozornost unutar euroatlantskog savezništva. U pedesetogodišnjoj povijesti vojno-političke suradnje Sjedinjenih Američkih Država i njihovih zapadnih europskih saveznika, usprkos brojnim stručnjacima, znanstvenicima, visoko pozicioniranim pripadnicima vojnog i političkog establishmenta koji su se na obje strane Atlantika intenzivno bavili tom problematikom, može se reći da u praksi nikada nije zaživjelo jedinstveno euroatlantsko obrambeno tržište po uzoru na proklamirane liberalno-ekonomske zakonitosti demokratskog razvoja zapadnog svijeta.

U današnjoj novoj fazi euroatlantskih odnosa, uzrokovanoj promjenama na svjetskoj sigurnosnoj, političkoj i ekonomskoj sceni, ponovno se aktualizira pitanje obrambenog tržišta unutar Transatlantskog saveza. Nekoliko je temeljnih objektivnih razloga intenziviralo takve rasprave:

* Mr. sc. Lidija Čehulić je znanstveni asistent na projektu Hrvatska u međunarodnoj zajednici, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

Prvo; redefiniranje ciljeva, strukture i snaga vojno-političke organizacije NATO-a u skladu s geopolitičkim i geoekonomskim promjenama prvenstveno na europskom tlu, ali i cjelokupnoj međunarodnoj zajednici.

Novi izazovi i konkretne prijetnje stabilnosti i sigurnosti na lokalnom, regionalnom i globalnom planu (terorizam, razni oblici kriminala, genetski inženjering, zagađenje okoliša, nestašica pitke vode, glad, rastući jaz između sve bogatijih i sve siromašnijih zemalja, AIDS) traže adekvatna brza rješenja i odgovore. U procesu postupnog prelaska s tzv. hard-security na tzv. soft-security obrambenu politiku, organizacija NATO nadopunila je svoju strategiju i tzv. Petersburškim zadaćama (peace-keeping, peace-making, peace-monitoring) te proširila radijus svog vojno-političkog djelovanja i izvan granica Alijanse. Vojno-obrambene snage i resursi s kojima je NATO savez izašao kao pobjednik iz bipolarane faze međunarodnih odnosa, bez obzira na njihovu neprikosnovenu snagu, efikasnost, znanstveno-tehnološki napredak i brojnost, pokazale su se kao tehnički neprilagođene i stoga nedovoljno učinkovite u rješavanju posthladnoratovskih kriza. Proces nabavke novog, adekvatnog naoružanja i opreme te modifikacija performansi postojećeg još uvijek je jedan od primarnih ciljeva novog reformiranog NATO-a.

Drugo; stvaranje Europskog sigurnosnog obrambenog identiteta (ESDI) te prihvaćanje Europske unije (EU) da formira vlastite obrambene snage, čime bi u konačnici, tražio jačati europski obrambeni stup unutar NATO-a.

Nakon dugotrajnog, često mukotrpnog posthladnoratovskog pregovaranja unutar Sjevernoatlantskog saveza, ali i same Europske zajednice, kasnije Europske unije, Europljani su ipak pristali preuzeti veći stupanj odgovornosti na sigurnosnom planu.¹ Prekretnicu u pregovorima označio je francusko-britanski summit u prosincu 1998. godine u St. Malou na kojem su se Jacques Chirac i Tony Blair načelno dogovorili o potrebi formiranja autonomnih europskih obrambenih snaga i mogućnostima njihove samostalne primjene. Nakon pro-europskog zaokreta Britanije (koja je u cjelokupnoj povijesti NATO-a bila od svih europskih saveznika najviše 'atlantski' orijentirana) te Francuske (koja je tradicionalno zagovarala europske interese i veću samostalnost Europljana od Washingtona unutar Savezništva) proces usvajanja Zajedničke europske obrambene i sigurnosne politike (CESDP) i europskih vojnih snaga za njezinu primjenu, unutar europske petnaestorke znatno je ubrzan. U lipnju 1999. godine na sastanku EU u Kölnu i formalno je potpisan sporazum o formiranju europskih obrambenih snaga, a umjesto Zapadnoeuropske unije (Western European Union – WEU) koja je do tada bila formalno zadužena za artikulaciju interesa europskih saveznika kada se unutar NATO-a raspravljalo o sigurnosno-obrambenim pitanjima, Europska unija je formirala vlastita tijela i mehaniz-

1 L. Čehulić, *Euroatlantski sigurnosni odnosi nakon Hladnog rata*, Workingpaper, Zagreb vol. 1, 2000, str. 1-34.

me kao što su: Politički i sigurnosni komitet, Vojni komitet, Europski vojni štab. Dogovoreno je da se na kontinuiranim radnim sastancima 15 ministara obrane članica EU raspravljaju svi problemi vezani uz realizaciju zajedničke sigurnosne i obrambene politike (CFSP), a generalni sekretar NATO-a, Javier Solana, izabran je za prvog Visokog predstavnika CFSP-a. U prosincu 1999. godine u Helsinkiju EU je donijela odluku o formiranju europskih obrambenih snaga za brzu vojnu intervenciju. Do 2003. godine EU bi trebala raspolagati s 50-60 tisuća vojnika čija bi primarna zadaća bila realizacija tzv. Petersburških ciljeva.

Bez obzira na sve aktualne rasprave hoće li, i u kojoj mjeri, te europske snage koristiti raspoložive kapacitete NATO-a, ili će krenuti u samostalnu nabavku potrebnog naoružanja i opreme, ti procesi već su se odrazili na sadržaj euroatlantskih odnosa te se može očekivati da će u sljedećem razdoblju dodatno zakomplicirati odnose na transatlantskom tržištu naoružanja i vojno-tehnološke opreme.²

Treće; proces globalizacije, znanstveno-tehnološke, kibernetičke revolucije te novi oblici komuniciranja omogućuju, više nego ikada, da najrazličitije vrste novog naoružanja i potrebnih sredstava i materijala za njihovu proizvodnju budu dostupni velikom broju potencijalnih korisnika širom zemaljske kugle. Stručnjaci ističu da vojna industrija, uz sve mjere opreza i zaštite, nikada ranije nije bila tako 'otkrivena'. Činjenica koja dodatno usložnjava stvar je i današnji vrlo visok stupanj sprege i kompatibilnosti najsofisticiranije tehnologije koju, osim vojne, sve više koriste i najrazličitije civilne industrije. Znanstveno-tehnološke inovacije, nekada primarno namijenjene vojnoj industriji, danas se velikim dijelom nalaze na globalnom svjetskom tržištu te su izložene komercijalnoj logici i interesima najrazličitijih korporacija ili pojedinaca. Održivost velikih, izoliranih, tajnih vojnih kompleksa u takvim okolnostima sve je manje isplativo, pa čak kada se radi i o svjetski "jedinoj, prvoj i posljednoj globalnoj sili, Sjedinjenim Državama".

Euroatlantski odnosi još uvijek predstavljaju odnose između dva najjača tržišta naoružanja i vojne industrije u svijetu. Od ukupne svjetske trgovine naoružanjem na SAD otpada 49,1 posto³. Europa je Washingtonu najznačajniji strateški partner, ali i najsigurnije tržište za američku tehnologiju i vojnu industriju.

Uz te globalne procese i promjene, transatlantski saveznici, ali i međunarodna zajednica, suočili su se s rezultatima politike naoružanja Alijanse u konkretnom djelovanju njezinih pripadnika na području bivše Jugoslavije. Vojni analitičari danas govore da je cijela operacija mogla biti mnogo učinkovitija, trajati kraće i stajati manje, da su pripadnici KFOR-a i SFOR-a

2 Vidjeti govor zamjenika državnog sekretara SAD-a, Stroba Talbotta, "America's State in a Strong Europe", Royal Institute of International Affairs, Chatham House, 7 October 1999, str. 3-10.

3 Su Himing, "On Common Problems Confronting Humanikind", *International Studies*, 6-9, CIIS, 2001, str. 36.

došli na teren s kompatibilnom potrebnom opremom za izvršenje postavljenih im zadaća. Naime, vojnici su u najvećem broju slučajeva bili opremljeni sukladno nacionalnim standardima zemalja iz kojih dolaze.⁴

I Washington i europski saveznici uvidjeli su nužnost veće međusobne suradnje na planu proizvodnje i razmjene naoružanja. U pregovore oko otvorenije, fleksibilnije transatlantske suradnje uključio se i tradicionalno najkonzervativniji dio američkog društva, vojni establishment.⁵

Dio zagovornika čvršće euro-atlantske suradnje na planu naoružanja⁶ ističe da bi takva suradnja bila korisna ne samo za NATO već bi i ojačala sve ostale, političke, ekonomske, monetarne, diplomatske i ine veze Washingtona i euroazijskih zemalja koje nisu članice NATO-a.

Stručnjaci koji se profesionalno bave euroatlantizmom ističu da je to prilika da se izbjegne dupliciranje, podvajanje i poskupljenje troškova vojnih snaga reformiranog NATO-a. Za njih, jačanje euroatlantske suradnje na polju naoružanja, donijet će najveću korist upravo vojnoj industriji zbog otvaranja mješovitih američko-europskih tvornica, formiranja mješovitih timova istraživača i sl.

Radikalniji čak predlazu da vlade s obje strane Atlantika prepuste odluku o formiranju pravila ponašanja na novom transatlantskom tržištu naoružanja i opreme industrijskim menadžerima, privatnim korporacijama i novoosnovanim privatnim agencijama koje se bave transferom naoružanja.

Skeptici, pak, upućuju na povijest transatlantskih odnosa i dominantnu ulogu SAD-a unutar Alijanse glede pitanje naoružanja, transfera vojne opreme i pomoći zapadnim europskim saveznicima. Postavljaju pitanje jesu li Sjedinjene Države danas spremne i voljne u praksi stvarno tretirati zapadnoeuropske saveznike kao jednake, ravnopravne partnere unutar Alijanse. Druga grupa problema koji ističu odnosi se na stupanj objektivne spremnosti i sposobnosti samih Europljana da postanu ravnopravni partneri Washingtonu.

Dosadašnja euro-atlantska suradnja

Netočno bi i nepravedno bilo tvrditi da pojedini oblici euro-atlantske suradnje na području proizvodnje, transfera, uporabe naoružanja nikada nisu postojali. Odnosi uzajamnosti na polju vojno-obrambene industrije stari su

4 Ed. Foster, "Imbalance of Power", *Defence Weekly*, 5 January 2000; D. Kemp, "Industry cooperation vital for interoperability", *Defence Weekly*, 2 February, 2000.

5 O značajnoj ulozi koju vojni establishment SAD-a ima u kreiranju vanjskopolitičkih i sigurnosnih odluka u Americi, između ostalog vidjeti i u L. Čehulić, *Clinton i novi svjetski poredak*, Zagreb, str. 30-32.

6 Brojna je literatura koja ide u prilog stvaranju zajedničkog transatlantskog tržišta na kojem će protok naoružanja biti fleksibilniji i lakši. J. Deutchh, A. Kanter, B. Scowcroft "Saving NATO's foundation", *Foreign Affairs*, vol. 78, br. 6, 1999, str. 54-67, J. S. Nye, "The US and Europe continental drift?", *International Affairs*, br. 76, vol 1, 2000, str.

gotovo kao i samo savezništvo. No objektivne međunarodne okolnosti nakon Drugog svjetskog rata u Europi te unutarnje političke, ekonomske, vojne slabosti s kojima su američki europski saveznici bili suočeni, doveli su do toga da je cjelokupan splet vojno-obrambenih pitanja europskih saveznika bio prepušten SAD-u.⁷ Uz političku i ekonomsku pomoć, SAD je nakon formiranja NATO-a, otvorio vojno industrijska postrojenja u čitavom nizu europskih članica Alijanse nastojeći stvoriti uvjete za ubrzani oporavak njihove vojne industrije koja je u ratnom vohoru bila gotovo potpuno devastirana. Pedesetih i šezdesetih godina Belgijanci, Nijemci, Italija i Nizozemska dobivaju američku licencu za proizvodnju borbenog zrakoplova F-104, Velika Britanija za borbeni zrakoplov F-4, Italija za tenk M-60, a u proizvodnji raketa Sidewinder i Hawk sudjeluje nekoliko europskih zemalja.⁸

Sedamdesetih godina dolazi do intenziviranja transatlantske suradnje glede proizvodnje naoružanja i vojne tehnologije sa ciljem povećanja stupnja standardizacije vojne industrije⁹, racionalizacije troškova, veće operativnosti obrambenih snaga NATO-a, sve naglašenije želje američkog kongresa da Europljani sami snose veći financijski teret unutar Saveza¹⁰, ali i zahtjeva dijela europskih saveznika da politika naoružanja unutar Alijanse postane 'dvosmjerna ulica'. SAD je djelomično udovoljio savezničkim snagama te je zrakoplov F-16 proizveden u dvjema europskim članicama NATO-a (Belgiji i Nizozemskoj). Kasnije su u njegovu proizvodnju uključene i Danska, Norveška, Turska i Grčka. Intenziviranje transatlantske suradnje u proizvodnji najraznovrsnijeg novog naoružanja i vojne opreme, kao i njegovog uzajamnog skladištenja, doveli su do pojave velikih vojno-industrijskih kompleksa s obje strane Atlantika od kojih se očekivalo da rade na zajedničkim, sve sofisticiranijim projektima, ali i da uzajamno kupuju potrebne materijale i opremu za proizvodnju novog naoružanja i tehnologije.¹¹ Od sredine sedamdesetih do kraja osamdesetih godina NATO se u internim krugovima nazivao velika 'obitelj naoružanja' ("family of weapon"). Međutim, praksa je pokazala da, usprkos velikoj političkoj i ekonomskoj potpori

51-59, A. Ashbourne, "Trans-atlantic defence alliances best idea for Europe", *Defence News*, 23. August, 1999, str. 15. C. Grant, "Transatlantic alliances and the revolution in military affairs", u: G. Adams, *Europe's Defence Industry: A Transatlantic Future?*, London, 1999.

7 Vidjeti u R. Vukadinović, *Hladni rat i Evropa*, Zagreb, 1983, str. 105-147.

8 J. Becker, "The future of Atlantic defence procurement", *Defence Analysis*, vol. 16, br. 1, 2000, str. 9-32. Detaljnije o tadašnjoj suradnji u proizvodnji naoružanja unutar NATO-a vidjeti u William W. Keller, *Arm in Arm - The Political Economy of the Global Arms Trade*, New York, 1995.

9 David M. Abshire, "New technology and Intra-Alliance Relationships: New Strengths, New Strains", *Adelphi Paper*, br. 199, London, 1985.

10 O tadašnjim žestokim raspravama u američkom kongresu pogledati u Simon Lunn, *Burden Sharing in NATO*, London, 1984; Wiels J. Haagerup & Christian Thune, "Problems of Transition", u: *Europe in the Western Alliance - Towards a European Identity?*, ed. by J. Alford & K. Hunt, London, 1988, str. 95-103.

11 Cooper, Frank, "Pre-Conditions for the Emergence of a European Common Market in Armaments", *CEPS*, br. 18, Brussels, 1985.

Bijele kuće i vlada pojedinih europskih saveznika, takav način organiziranja vojne industrije i obrambene suradnje unutar Savezništva nije održiv, ni s financijskog niti s vojno-tehnološkog aspekta. Gotovo svi veliki projekti doživjeli su financijski krah ili je NATO suspendirao njihov daljnji rad.

Neuspjela prošlost, međutim, nije obeshrabrila novoizabranog američkog predsjednika i vrhovnog zapovjednika najjače vojne sile svijeta, Billa Clintona. Čim je ušao u Bijelu kuću, njegova administracija dobila je zadatak da potakne posrnulu transatlantsku suradnju na polju naoružanja. Odabrana su tri zajednička programa.¹²

Prvi, Joint Strike Fighter (JFS) program, bio je najveći, najznačajniji za čiju je realizaciju, uz SAD i Kanadu, predviđen najveći broj europskih transatlantskih saveznika. Među najznačajnijima su Velika Britanija, Danska, Nizozemska i Norveška.

Drugi program je digitalni-informacijski-distribucijski sustav, kojim se osigurava komunikacija navigacija i identifikacija tijekom operacija NATO-a (Multifunction Information Distribution System – MIDS). Od najznačajnijih europskih partnera za njegovu realizaciju određene su Francuska, Njemačka, Španjolska i Italija.

Treći program je Medium Extended Air Defence System (MEADS) koji je nastao 1995. kada je SAD potpisao sporazum s Francuskom, Njemačkom i Italijom o njihovu uključenju u već postojeći projekt američkih kopnenih i pomorskih snaga. Zbog financijskih problema (1996. program je napustila Francuska, 1998. američki kongres uskratio je daljnja izdvajanja iz proračuna za taj program) MEADS je propao.

Za vrijeme Clintonova predsjednikovanja (1992–2000) širom Europe, ali i u Sjedinjenim Državama, otvorene su brojne privatne agencije i korporacije koje pokušavaju prodrijeti na transatlantsko tržište naoružanja. Usluge nekih od njih koriste i vlade pojedinih europskih transatlantskih saveznika ne bi li njihove nacionalne vojne kompanije lakše prodrle na još uvijek konzervativno i zatvoreno američko tržište kada je u pitanju naoružanje, vojna oprema i materijal.

Činjenica da vojna industrija danas koristi i nudi na svjetskom tržištu najrazličitiji spektar sve novijih i novijih tehnologija, programa, opreme, materijala, kemijskih supstanci i ostalog raznovrsnog pribora, čije mogućnosti primjene nisu i ne moraju nužno biti povezane s vojnom industrijom (ali i mogu), daju dodatnu vrijednost postojanju tih malih raznovrsnih agencija za prodaju i nabavku naoružanja i opreme. Smatra se da je na transatlantskom tržištu u 1997. godini prodano takve specifične robe u iznosu od oko 11 milijardi američkih dolara, od čega su europski saveznici zaradili oko 6,1 milijarde.¹³

12 Detaljnije vidjeti u Robert P. Grant, "Transatlantic Armament Relations", *Survival*, vol. 39, br. 1, 1997, str. 117-137.

13 International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance 1998/99*, Oxford, 1999.

Detaljnija analiza današnje situacije na području proizvodnje, prodaje i nabavke naoružanja i vojne opreme unutar transatlantskog saveza pokazat će da je transatlantsko tržište naoružanja, s obje strane Atlantika, još uvijek izuzetno zatvoreno i ograničeno za bilo kakav strani upliv ili intervencije. To ne vrijedi samo za ne-članice Saveza, već je to pravilo i unutar Saveza. Ta zatvorenost ne reflektira se samo u odnosu SAD – Europski saveznici već i unutar američkih europskih saveznika nacionalne vlade pojedinih zemalja čvrsto drže monopol nad svojom vojnom industrijom. Takvu prevladavajuću podijeljenost i zatvorenost u vlastite nacionalne granice otežava (ili omogućuje) i čitav niz objektivnih faktora i okolnosti, kako u SAD-u tako i u Europi.

Nejednaka izdvajanja za naoružanje i različiti prioriteti

I najvatreniji zagovornici uspostave jedinstvenog transatlantskog tržišta ističu da je taj cilj teško ostvariv uz sadašnju disproporciju u izdvajanjima za naoružanje i vojnu industriju unutar Saveza. SAD je oduvijek za vojnu industriju izdvajao mnogo više novca od svojih europskih saveznika. U nezavidnom su položaju i zemlje Europske unije. Godine 1999. Washington je iz proračuna za obranu namijenio 252,3 milijarde dolara, europske članice NATO-a ukupno 140,1, a petnaestorka Europske unije svega 131,6 milijarde dolara. Usporede li se ti podaci s izdvajanjima u 1995. godini (SAD 274,6, europske članice NATO-a 172,7; EU 168,9 milijardi dolara), vidljivo je da, usprkos smanjenju ukupnih troškova vojne industrije, Europljani još uvijek znatno zaostaju za SAD-om.¹⁴ Više od toga SAD danas zabrinjava što Europljani imaju drugačije prioritete pri raspodjeli sredstava namijenjenih obrani. Za znanstveno-tehnološka istraživanja, modernizaciju procesa proizvodnje, kupnju naoružanja i sofisticirane opreme odlazi gotovo 70 posto ukupnog vojnog proračuna SAD-a, ili gotovo tri puta više nego što za te svrhe izdvajaju Europljani. Oko 40 posto naoružanja, opreme i tehnike kojom danas raspolažu Europljani američkog je podrijetla.

Procjenjujući razvijenost, kapacitete i moguće dosege vojnih industrija europskih saveznika, kao i njihovu ovisnost o američkom tržištu naoružanja, analitičari smatraju da u Europi danas postoje četiri skupine zemalja te, da sukladno tome, SAD mora predložiti i određene zajedničke projekte i investicije.¹⁵ U grupi A su Velika Britanija i Francuska; zemlje koje su sposobne proizvesti sve oblike naoružanja, te im je, u pravilo, potrebna relativno mala pomoć američke vojne industrije. U grupi B je Njemačka koja, iako uvozi dio američkog naoružanja i opreme, intenzivno razvija i moder-

14 "Defence Spending", *The Military Balance 1999-2000*, Oxford, str 37.

15 C. Cornu, "Fortress Europe-Real or Virtual", u: G. A. C. Cornu, A. James: *Between Cooperation and Competition: The Transatlantic Defence Market*, Chaillot Papers, Paris, January, 2001, str. 55-59.

nizira vlastitu vojnu industriju. Italija, Španjolska, Švedska, Finska, Nizozemska i Belgija spadaju u skupinu C. U nekim segmentima vojne industrije tih zemalja visoko su specijalizirane i sposobne proizvesti najsuvremenije naoružanje i opremu, no u cjelini gledano, njihova vezanost za SAD je relativno velika. Skupinu D čine zemlje koje su najveći uvoznici američkog naoružanja i opreme; Danska, Grčka, Norveška, Portugal i Turska.

Iako relativna i uopćena, ta podjela ipak ukazuje na stvarno nepostojanje jedinstvene vojne industrije europskih saveznika, na nepostojanje homogenog europskog tržišta naoružanja, ali i na još uvijek veliku ovisnost europskog tržišta o američkoj vojnoj industriji. Uz sve najavljivane procese većeg europskog političkog, ekonomskog i vojnog integriranja i osamostaljivanja od Washingtona količina i vrijednost naoružanja koju SAD izvozi u Europu još uvijek znatno premašuje europski izvoz naoružanja u Sjedinjene Države. Godine 1997. SAD je zaradio oko 4,3 milijarde dolara od prodaje svog naoružanja europskim saveznicima, a Europljani svega 0,7 milijardi prodajući svoje naoružanje Americi. Europsko tržište najovisnije je o američkoj modernoj komunikacijskoj, elektronsko-informatičkoj, satelitskoj opremi te opremi za zračne snage.¹⁶ Polazeći od tih činjenica, dio američkih vojnih planera krivnju za nepostojanje zajedničkog transatlantskog tržišta naoružanja i opreme prebacuje primarno na Europljane.¹⁷

Ističe se da će u sljedećih pet godina izdvajanja iz američkog proračuna za nabavku, proizvodnju i znanstveno usavršavanje naoružanja i opreme biti povećana za 100 milijardi godišnje, što je gotovo dva puta više od iznosa koji za naoružanje izdvajaju zajedno sve europske članice NATO-a. Od europskih saveznika, za razdoblje 2001–2004. godine jedino je Velika Britanija najavila povećanje svog vojnog proračuna u realnom iznosu od 0,1 do 0,7 posto. Preostala dva velika američka saveznika, Francuska i Njemačka, prednost su dale ne-vojnim izdacima.

Baratajući grubim, za Europljane nepovoljnim, brojčanim i novčanim pokazateljima,¹⁸ američkoj javnosti, ali i široj međunarodnoj zajednici, želi se s jedne strane ukazati na 'glavnog uzročnika' nedovoljne transatlantske suradnje na području naoružanja, a s druge pak strane svjetskoj javnosti, uključujući i Europljane, daje se do znanja da je sveukupna američka vojna sila, od znanstvenika do svemirskih raketa, u relativnom smislu apsolutno

16 Na tradicionalne američke kupce Dansku, Grčku, Norvešku i Tursku u prosjeku godišnje otpada između 45 i 60 posto cjelokupnog američkog izvoza te vrste naoružanja i opreme. Taj postotak se umanjuje kada pojedina europska zemlja potpiše ekskluzivni veliki trgovački ugovor sa SAD-om, npr., 1994. Finska o nabavci zrakoplova F-18, ili 1995. Nizozemska i Velika Britanija ugovor o nabavci helikoptera Apache.

17 Vidjeti u W. Walker & P.Gummett, "Nationalizam, internationalizam and the European defence market", *Chaillot Papers* 9, Paris, September 1993, str. 23-30.

18 Usporedne podatke SAD-a i europskih saveznika glede vojnog proračuna, kupnje naoružanja i izdvajanja za znanstvena istraživanja u vojnoj industriji vidjeti detaljnije u: G. Adams, "Fortress America in a Changing Transatlantic Defence Market", *Chaillot Papers*, January, 2001, str. 10-14.

superiorna. Iznoseći javno podatke o snazi i ekonomskoj potpori koju vojna sila još uvijek uživa u SAD-u, Washington dopušta svima, pa i svojim europskim saveznicima, da svoju vojnu silu usporede sa SAD-om, te uvide i shvate svoje realne pozicije i šanse.

Dio američkog vojnog i političkog vrha zalaže se i dalje za očuvanje i jačanje hegemonije SAD-a unutar Alijanse glede pitanja naoružanja, pa čak i po cijenu slabljenja ukupnih transatlantskih odnosa u sljedećim godinama.¹⁹ Napominju da bi čekanje Washingtona da europski saveznici uhvate korak s američkom vojnom industrijom (po njima najbitniji preduvjet za zajedničko transatlantsko tržište naoružanja) oslabilo američke pozicije.²⁰

Razlike u strategiji i konsolidaciji vojne industrije

Druga velika skupina autora nepostojanje jedinstvenog američko-europskog tržišta naoružanja i vojne opreme obrazlaže geopolitičkim i geostrategijskim promjenama koje su se odigrale u međunarodnoj zajednici početkom devedesetih godina dvadesetog stoljeća.

Inzistira se na tvrdnji da su se nestankom bipolarnog modela međunarodnih odnosa i zajedničke socijalističke opasnosti s Istoka nekad jedinstveni strategijski interesi transatlantskih saveznika, njihovi primarni vanjsko-politički ciljevi kao i potrebna sredstva za njihovu realizaciju promijenili. Planeri američke vojne akcije ističu da je već prevladavanjem hladnog rata, a pogotovo danas, američka strategija postala globalna. Konkretno američke akcije (Somalija, Haiti, Ruanda, Balkan, rat u Zaljevu) te potencijalna krizna žarišta širom svijeta u kojima su američke političko-vojno snage izravno bile angažirane, ili se na njima nalaze, (Afganistan, Koreja, Tajvan) najbolje to potvrđuju. Europa i europska sigurnost danas nisu primarni fokus američke vojnopolitičke strategije što je jasno naznačeno i u svim značajnim programskim dokumentima političkog i vojnog vrha SAD-a.²¹ Za razliku od europskih, američke vojne snage brze su prestrukturirane u mobilnije, fleksibilnije, višenamjenske i operativnije snage koje trebaju i mogu adekvatno odgovoriti novonastalim izazovima sigurnosti širom svijeta. Američka vojna industrija, zajedno s novim timovima znanstvenika, ali i odgovarajućom materijalnom bazom i političkom podrškom Bijele kuće, prati, usmjerava i potiče te procese.

19 Vidjeti u E. B. Kapstein, "America's Arms Trade Monopoly. Lagging Sales Will Starve Lessers Suppliers", *Foreign Affairs*, May-June 1994, vol 73, br. 3, str. 13-19.

20 J. S. Gansler, "Technology, Future Warfare and Transatlantic Cooperation", *NATO Workshop*, Norfolk, VA, 12 November, 1998.

21 Vidjeti između ostalog : Secretary of Defence Les Aspen: Report of the Bottom-Up Review, Washington DC, Department of Defence, October, 1993, Secretary of Defence William Cohen: Report of the Quadrennial Defence Review, Washington DC, Department of Defence, October 1997, Joint Chiefs of Staff: Joint Vision 2020, Washington DC, Department of Defence 1998 i Joint Vision 2020, Washington DC, Department of Defence, 2000.

S druge strane Atlantika Europljani imaju velikih problema s konsolidacijom svojih vojnih nacionalnih industrija, a o nekoj zajedničkoj vojnoj industriji Europske unije koja bi pratila adekvatne potrebe na terenu nema ni govora. I s postojećim snagama europski saveznici bili su nejedinstveni glede konkretne pomoći i sudjelovanja kako u NATO-voj akciji "out-of area" na Kosovu, tako i u američkim globalnim akcijama.

Vojni stručnjaci govore da problem nije primarno u europskoj industrijskoj proizvodnji, nepostojanju stručnih timova znanstvenika ili nedostatku moderne tehnologije, već Europljanima nedostaje politička podrška njihovih vlada i zacrtane smjernice planiranog sigurnosno-obrambenog razvoja za dulje razdoblje. Zbog velikog rizika u poslu, danas gotovo niti jedan industrijski kompleks ili korporacija za proizvodnju, nabavku ili prodaju naoružanja i vojne opreme se ne želi upuštati u nove pothvate bez garancija i podrške vlastite vlade ili adekvatne političko-vojne institucije na europskoj razini. Vlade pak, ako se i odluče za veća vojna izdvajanja, u najvećem broju slučajeva nisu spremne ići na vojnu suradnju s ostalim europskim zemljama, pa i sa SAD-om, ako se ne favorizira njihova nacionalna vojna industrija i interes. Stoga proces konsolidacije, prilagodbe nacionalnih vojnih industrija većine europskih zemalja za proizvodnju novih ili prenamjenu postojećih vojnih sredstava i opreme, kao i stvaranje mješovitih firmi, zajedničkog ulaganja ili kupovine novih vrsta naoružanja ide vrlo polako.

Čak i tradicionalno stabilni, proizvodno jaki, i u transatlantskim odnosima priznati i pouzdani europski proizvođači naoružanja oklijevaju s radikalnim promjenama. Tako tri najveća europska proizvođača tenkova (njemački Krauss Maffei-Wegmann, britanski Vickers te GIAT Industries iz Francuske), proizvođači artiljerijskog naoružanja (oko dvadesetak velikih europskih tvrtki) te municije (tridesetak tvrtki) nisu još krenuli u značajnije restrukturiranje svoje proizvodnje sukladno zahtjevima nove međunarodne realnosti.

Uz ipak primjetnu stagnaciju vlastitog društveno-ekonomskog razvoja, rastuće socijalne probleme, relativno sigurno demokratsko europsko okruženje i uz ne baš preveliku želju za sudjelovanjem u vojnim operacijama izvan šireg europskog prostora, Europljani se objektivno mnogo teže odlučuju za intenziviranje rasprava oko pitanja naoružanja, a pogotovo oko određivanja i provođenja konkretnih novih pravaca akcije. Rascjep između proklamirane europske vojne suradnje i otvorenosti nacionalnih tržišta te djelovanja na terenu sve je očitiji. U razdoblju 1996-1997. godine od 730 sklopljenih ugovora o različitim vrstama vojne suradnje u Velikoj Britaniji, samo 56 posto ponuđenih poslova bilo je objavljenih putem javnog natječaja, a 95 posto ukupnih poslova dobile su britanske tvrtke.

U Italiji od 341 ponuđenog posla 26 posto objavljeno je putem javnog natječaja, a za preostalih 74 posto utvrđeni su dodatni kriteriji koje potencijalni kandidati moraju ispunjavati. U prvom slučaju talijansko-američke firme odnijele su 68 posto poslova, a u drugom 86 posto.

Godine 1997. Ministarstvo obrane Francuske zaključilo je 16,992 ugovora u vrijednosti od oko 62,9 milijardi franaka. Od toga je 10,218 ugovora (63 posto) u vrijednosti od oko 55 milijardi franaka bilo zaključeno uz odgovarajuće restrikcije u natječaju ili bez otvorenog javnog natječaja.²²

Nepostojanje jedinstvenog zakonodavstva

Treća velika grupa autora smatra da transatlantsko zajedničko tržište naoružanja nije i neće biti tako brzo uspostavljeno poradi postojeće zakonodavne regulative koja štiti američko, odnosno razna europska nacionalna tržišta vojne opreme.

Iako su zakonodavne prepreke prisutne s obje strane Atlantika, većina autora slaže se da je za buduću suradnju i veći stupanj integracije transatlantske vojne industrije bitno u kojoj mjeri i na koji način će se američko tržište naoružanja i vojne opreme otvoriti europskoj industriji naoružanja. Kod značajnog dijela američkog vojnog establishmenta, od najniže do najviše razine, još uvijek prevladava svojevrsan strah od gubitka ekskluzivnosti američkog naoružanja i vojne tehnologije. Pitanja poput većeg odobravanja izvoza američke vojne tehnologije, liberalnijeg pristupa na američko tržište dostignuća inozemnih vojnih industrija, upliv inozemnog kapitala u američke vojne komplekse, registriranje većih 'join-venture' korporacija s mješovitim američko-stranim vlasništvom na tlu SAD-a i slično, još uvijek su predmetom oštrih rasprava u američkom kongresu, State Departmentu, američkom ministarstvu obrane. Ponekad, traži se čak i zaštita samog Predsjednika SAD-a, vrhovnog zapovjednika američkih vojnih snaga ili njegovih bliskih suradnika s obrazloženjem da bi uplitanje stranaca u američki vojno-industrijski kompleks u krajnjoj mjeri bilo štetno za američki sustav nacionalne sigurnosti.²³ Stoga je SAD zadržao čitav niz zakonskih akata, instrumenata i mjera kojima se na političkom, ekonomskom i vojnom planu regulira ili čak onemogućava razbijanje monolitnosti američke vojne industrije i tržišta naoružanja.

Washington ističe da su te mjere opreza u velikoj mjeri zadržane i danas poradi tzv. rogue-states (Irana, Iraka, Koreje) te zemalja za koje vanjskopolitički stratezi SAD-a još nisu u potpunosti sigurni kako će se ponasati u novom svjetskom poretku (Kina, Indija).

Prepreke i teškoće na koje su nailazili pojedini europski saveznici kada su željeli ići u konkretnu vojnu suradnju s pojedinim američkim tvrtkama dokaz su da i Europljani nisu u puno boljoj poziciji.

22 C. Cornu, *Fortress Europe...*, str. 64.

23 Brojna je literatura o tome. Izdvajamo: M. Graham & Paul R. Krugman, *Foreign Direct Investment in the United States*, Washington DC, 1995; D. Woodward & D. Night (eds.), *Foreign Ownership and the Consequences of Direct Investment in the United States*, Westerport, 1997; M. Tolchin & S. J. Tolchin, *Buying Into America: How Foreign Money is Changing the Future of Our Nation*, New York, 1998.

Od 1975. godine postoji Odbor za strana ulaganja u SAD (Committee on Foreign Investment in the United States – CFIUS) koji svojim radom pokriva i inozemne transakcije Ministarstva obrane. Odluke CFIUS-a velikim su dijelom vezane uz prevladavajuće odnose na političkoj sceni. Stoga prije samog započinjanja pregovora i podnošenja zahtjeva CFIUS-u oko eventualnog odobrenja ulaganja stranoga kapitala u američku vojnu industriju, potencijalni inozemni partner mora pronaći zagovornike, saveznike koji će za njega lobirati u Kongresu, u medijima te kod američke javnosti. Postupak je dug, mukotrpan, skup, i često s nepredvidivim rezultatom.

U lipnju 1996. SAD je usvojio dokument pod nazivom “Wassenaar Arrangement” koji je postao zamjena za hladnoratovski COCOM – ugovor o transferu američke sofisticirane tehnologije. Iako mnogo liberalniji, novi ugovor također postavlja brojna ograničenja glede američkog izvoza konvencionalnog naoružanja te materijala i tehnologije koji mogu biti upotrebjeni za civilne, ali i vojne svrhe (dual-use technology).

Najglasniji zahtjevi za liberalizacijom i većim otvaranjem američkog tržišta naoružanja i opreme dolaze iz Ministarstva obrane. Američki podsekretar za obranu John Hamre u obraćanju Senatu izjavio je da ako Amerikanci planiraju plasirati veće količine svog naoružanja i opreme na tržište europskih saveznika, nužno moraju “pokazati veću spremnost da u zadovoljenju vlastitih vojnih potreba računaju na savezničke industrijske potencijale i opremu”.²⁴ Drugim riječima Hamre je i javno zatražio obostranu liberalizaciju transatlantskog tržišta naoružanja. Napominje se da je broj europskih tvrtki prisutnih na američkom tržištu do 2000. godine bio relativno malen, a najzastupljeniji su Britanci.

Zahtjevima iz Ministarstva obrane priključio se i Pentagon. Neposredan povod bio je Memorandum kojeg je, u ime menadžera i zaposlenih njemačke tvrtke Dasa, američkoj državnoj tajnici Madleine Albright 1999. godine uputio direktor te tvrtke Manfred Bischoff. U Memorandumu se izražava zabrinutost europskih menadžera i proizvođača naoružanja i vojne opreme te kaže da američka birokracija i državne službe postojećim sustavom kontrole i ograničavanja tržišta naoružanja i vojne tehnologije koče i obeshrabuju svaki oblik buduće transatlantske suradnje na tom planu.²⁵ Desetak dana kasnije, i ambasadori svih članica EU-a akreditirani u SAD-u poslali su slično pismo državnoj tajnici. Kritike Europljana čuli su i visoki vojni predstavnici Sjedinjenih Država na međunarodnoj vojnoj konferenciji održanoj početkom prosinca 1999. godine u francuskom Toulouseu.²⁶

24 “Testimony of Deputy Secretary of Defence John Hamre before the Senate Armed Services Committee”, 28 February 2000, Washington DC, str. 9.

25 Muradian, V., “Allies Call On Albright to Reform Export Controls”, *Defence Daily*, January, 2000. str. 2.

26 R. Smith: “US Export Rule Under Fire at Simposioum”, *Defence News*, January 2000, str. 18.

Na inzistiranje Pentagona, u siječnju 2000. godine američki i britanski ministri obrane William Cohen i Geoff Hoon potpisali su zajedničku Deklaraciju kojom se utvrđuju načela buduće zajedničke vojne suradnje u pogledu razmjene naoružanja i opreme (Declaration of Principles for Defence Equipment and Industrial Cooperation).²⁷

U transatlantskim razgovorima američka administracija taj dokument tumači kao znak svoje dobre volje u redefiniranju čvrstog izolacionističkog stava glede otvaranja američkog tržišta naoružanja i vojne opreme te očekuje da europski saveznici krenu u sličnom pravcu. Velika Britanija nije izabrana slučajno. Sa SAD-om je povezuju tradicionalno dobri političko-vojni odnosi, a njezine vojne snage, naoružanje, oprema i standardi vojne industrije najkompatibilniji su američkima. Stoga je i daljnje otvaranje tih dvaju tržišta za obje strane 'najmanje bolno'.

SAD sada očekuje da i europski saveznici učine nešto slično sa svoje strane. Američki podsekretar za obranu Hamre nedavno im je poručio: "Suradnja sada, moguća konsolidacija kasnije." Time su Europljani pozvani da i oni smanje svoje najrazličitije nacionalne restrikcije glede uvoza stranog naoružanja i vojne opreme te odlučnije krenu u formiranje jedinstvenog europskog tržišta naoružanja kao preduvjeta za zajedničko transatlantsko tržište.

Nepраведno bi bilo tvrditi da američki europski saveznici na tom planu nisu učinili baš ništa. Proces se intenzivirao nakon usvajanja Ugovora iz Maastrichta 1992. godine kojim Europljani i formalno najavljuju veću suradnju na političkom, ekonomskom i obrambenom planu. Unutar Zapadnoeuropske unije – WEU (koja je tada bila glavni pregovarački okvir za pitanja obrambene politike između Europljana i SAD-a) osnovano je tijelo za pitanja naoružanja zapadnih saveznika (Western European Armaments Group – WEAG). Novosnovana institucija formalno je preuzela ingerencije dotadašnjeg tijela Independent European Programmes Group, osnovanog unutar NATO-a 1976. godine s gotovo identičnim ciljevima. WEAG je formalno bio zadužen za veću vojnu suradnju europskih saveznika te je svoje aktivnosti usmjeravao na tri glavna područja: harmonizaciju vojnih programa, znanstveno-tehnološku suradnju i uklanjanje raznih barijera na europskom tržištu naoružanja.

Tijekom 1993–1994. unutar WEU-a razvio se i program EUROLONG-TERM. Njegovi stručnjaci bavili su se planiranjem europskih vojnih snaga, njihovim dugoročnim ciljevima, predlagali razne oblike specijalističke obuke i potrebno naoružanje i opremu. Programima EUROLONGTERM-a predviđena je i podjela zadaća između američkih i europskih snaga NATO-a, radilo se i na formiranju, opremanju i osposobljavanju snaga za provedbu Petersburških ciljeva.

27 Tekst Deklaracije vidjeti u: G. Adams, C. Cornu, A. James, *Between Cooperation...*, Annex A, str. 137-142.

U studenom 2000. godine WEAG-u su pristupile tri nove članice NATO-a: Češka, Mađarska i Poljska, ali i Finska, Švedska i Austrija. Usprkos iskazanom interesu gotovo svih europskih zemalja za njegov rad, WEAG je postigao relativno skromne rezultate. Analitičari ga ocjenjuju kao forum za diskusije i testiranje viđenja i prijedloga pojedinih europskih zemalja glede pitanja njihove vlastite obrane, a manje kao tijelo koje bi dovelo do realizacije zajedničkih europskih ili transatlantskih obrambeno-sigurnosnih pitanja. Otežavajuća okolnost WEAG-a je i sustav donošenja odluka konsenzusom kojeg je, u tako osjetljivim pitanjima kao što je naoružanje i vojna oprema, vrlo teško postići. I rad Europske agencije za naoružanje (European Armaments Agency – EAA), osnovane 1994. unutar WEAG-a, također nije donio zadovoljavajuće rezultate.

Stoga su godinu dana kasnije 1995. Francuska i Njemačka odlučile započeti s vlastitim bilateralnim programom vezanim za pitanja naoružanja, izvan WEAG-a. Polazeći od pet principa tzv. Baden-Baden suradnje²⁸, Francuska i Njemačka postavile su time temelje za Organizaciju za zajedničku suradnju o pitanjima naoružanja (Organization for Joint Armament Cooperation – OCCAR). OCCAR je osnovan 12. studenog 1996. godine, kada su se Francuskoj i Njemačkoj pridružile Italija i Velika Britanija. Ciljevi OCCAR-a su sljedeći:

- uspostaviti komplementarnost vojnih industrija i tehnologije četiri zemlje članice,
- uspostaviti zajedničke norme za nabavku naoružanja
- selektirati programe koji najviše odgovaraju interesima vojnih industrija navedenih zemalja te krenuti zajednički u njihovu realizaciju,
- uspostaviti zajedničke transnacionalne timove stručnjaka (na razini vlada i vojnih industrija).²⁹

OCCAR je zamišljen kao prva menadžerska organizacija, koja ne samo da predlaže već ima i konkretan pravni, administrativni, menadžerski tim stručnjaka koji pomaže realizaciji zacrtanih programa vojne suradnje. OCCAR je otvoren i za druge zainteresirane zemlje članice. Belgija, Nizozemska i Švedska nedavno su izrazile želju da se uključe u njegov rad. Pa ipak, problemi s kojima je suočeno europsko tržište naoružanja i vojne opreme te kočnice koje usporavaju veću transatlantsku suradnju prevelike su da ih članice OCCAR-a samostalno mogu riješiti. Značajan dio tih problema vezan je svakako uz nedefinirano jedinstveno europsko zakonodavstvo glede pitanja naoružanja i vojne opreme.

28 Pet principa: ekonomska isplativost programa vojne suradnje, suradnja u određivanju dugoročnih vojnih ciljeva, konkurentnost u nabavci naoružanja, multilateralna suradnja vojnih industrija, mogućnost vojne suradnje sa svim zemljama koje prihvaćaju prethodno navedene principe. Declaration on the new Franco-German cooperative organization, Baden-Baden, 7 December 1995, str. 2.

29 C. Cornu, *Fortress Europe...*, str. 75-76.

Konkretne ali parcijalne korake Europljani su poduzeli i na tom planu. U srpnju 1998. godine skupina šest europskih zemalja – Francuska, Njemačka, Italija, Španjolska, Švedska i Velika Britanija – potpisale su tzv. Pismo namjere (Letter of intent – Loi). Dokument predviđa postići zajedničke zakonodavne standarde na sljedećim poljima:

- sigurnosti nabavke,
- pojednostavljenje procedure i usvajanje zajedničkih normi za kontrolu izvoza naoružanja,
- harmonizaciju i pojednostavljenje procedure za klasifikaciju i zaštitu povjerljivih informacija,
- koordinaciju pri izboru i financiranju projekata za vojnu industriju,
- standardizaciju potrebne vojne opreme i naoružanja,
- lakšu dostupnost znanstveno-tehnoloških informacija i zaštite prava intelektualnog vlasništva vojne industrije.³¹

Vojni stratezi s obje strane Atlantika uglavnom pozdravljaju inicijative OCCAR-a i Loi, ali ističu da je malo vjerojatno da će u budućnosti ciljevi koje su si Europljani postavili biti i ostvareni. Skeptici u prvom redu upozoravaju na preinake i modifikacije koje bi trebalo napraviti u nacionalnim zakonodavstvima, obrambeno-sigurnosnim sustavima, pa i ustavima nekih europskih zemalja potpisnica tih dokumenata.

Alternativa je u realizaciji usvojenih akata, snaga i instrumenata za provedbu jedinstvene europske obrambeno-sigurnosne politike Europske unije. No i za njihovu provedbu potrebne su značajne modifikacije europskih nacionalnih obrambenih sustava i zakonodavstva.

Odnosi na polju euroatlantskog naoružanja od samog početka djelovanja NATO-a predstavljaju značajnu i delikatnu sferu u kojoj najjasnije do izražaja dolaze asimetrični odnosi postavljeni između glavnog lidera SAD-a i ostalih članica. Razvojem atlantskih odnosa kao i promjenama u međunarodnim odnosima ipak se sve više u prvi plan postavlja potreba standardizacije i koordinacije vojne proizvodnje, što praktički znači da se SAD kao i njegovi saveznici nastoji pojaviti u procesu atlantskog zajedništva kao partner.

S obzirom na razlike koje postoje u veličini, razvijenosti, materijalnim mogućnostima kao i vojnom potencijalu očito je da je taj asimetrični odnos teško prevladati i da jedino iz organiziranog nastojanja Sjedinjenih Država može doći do stanovitog približavanja interesa i ciljeva država članica NATO-a.

U takvim okvirima moguće je promatrati sve buduće poteze koji će istodobno s jačanjem ESDI-a voditi novom pozicioniranju europskih partnera i njihovom uklapanju u širi atlantski koncept. Jedino na taj način moguće je očekivati da bi proizvodnja opreme i naoružanja dobila simetričnije okvire i da bi se unutar NATO-a ostvarile mogućnosti za veće uzimanje u obzir interesa svih zemalja članica.

Literatura

- Adams, G., *Europe's Defence Industry: A Transatlantic Future?*, London, 1999.
- Abshire, D. M., "New Tehnology and Intra-Alliance Relationships: New Strengths, New Strains", *Adelphi paper*, no. 199, London, 1985.
- Adams, G., "Fortress America in a Changing Transatlantic Defence Market", *Chaillot papers*, Paris, January, 2001.
- Alford, J. & Hunt, K., (eds.), *Europe in the Western Alliance – Toward a European Defence Entity?*, London, 1988.
- Cooper, F., *Pre-Conditions for the Emergence of a European Common Market in Armaments*, Brussels, 1985.
- Cornu, G. A. C. & James, A., "Between Cooperation and Competition: The Transatlantic Defence Market", *Chaillot papers*, Paris, January, 2001.
- Čehulić, L., "Euroatlantski sigurnosni odnosi nakon Hladnog rata", *Working-paper*, Zagreb, vol. 1, 2000, str 1-34.
- Keller, W., *Arm in Arm – The Political Economy of the Global Arms Trade*, New York, 1995.
- Lunn, S., *Burden Sharing in NATO*, London, 1984.
- Vukadinović, R., *Hladni rat i Europa*, Zagreb, 1983.

Summary

Establishment of a common Euro-Atlantic market of weapons and compatible arm industry has always represented a "hot spot" in relations within the North Atlantic Alliance. History of the Alliance proved that despite all geopolitical changes in the international scene, disputes and crises within the Alliance, increasingly manifested process of globalization and scientific and technological progress, and even radical reforms of the very structure and goals of the Alliance, its personnel and necessary equipment and armament, the formation of a common market of weapons and equipment still represents a problem where different views of the USA and their European allies are being manifested to a large extent.